

PROBLEMES DE TOPONÍMIA I RECERCA LEXICAL AL BAIX VALLESPÍR

Jean-Paul ESCUDERO

En el conjunt dels països de llengua catalana, Catalunya Nord presenta dues particularitats: des de 1659, mai més hi ha hagut normalització lingüística; la llengua triomfadora d'aquesta situació, com ja sabem, ha estat el francès.

Gairebé tres segles de diglòssia amb una llengua per escriure i una altra per parlar han donat uns trets característics a la toponímia d'aquest trosset de Catalunya.

El pas al francès afectà la llengua escrita molt d'hora. Per exemple, en un poble com Reiners, molt a prop de Ceret, descobrim registres parroquials redactats en francès des del 1692. Per altra banda però, la vigència absoluta del català, com a llengua oral, s'ha mantingut fins a la primera meitat del segle XX al Vallespir.

La francesització consegüent del català fou un altre element decisiu. La immensa riquesa antroponímica o lexical dels noms de lloc anà enterbolint-se en uns laberints ortogràfics que ens han deixat, sovint encara, a mig camí de la veritat. Recordem que aquesta degeneració ortogràfica partia d'una llengua ja decadent com ho demostra la castellanització notable del català administratiu del segle XVII.

El català residual d'aquesta segona meitat del segle XX, a Catalunya Nord, redueix l'ajuda que solem trobar en el lèxic de la llengua local per a entendre una toponímia sempre més conservadora. L'empobriment i el retrocés espectacular de la llengua autòctona són un entrebanc més en les imprescindibles enquestes orals.

La francesització dels topònims escrits s'ha produït a nivells diversos, més o menys greus, i crea uns problemes específics que mirarem d'ordenar i, en algun cas, de resoldre.

La situació més freqüent que troba la toponímia és la de degeneració ortogràfica, gairebé passiva, per adaptació de formes catalanes al sistema ortogràfic francès.

A l'àrea estudiada, que correspon *grosso modo* a la Conca de Ceret¹, tots els cadastres estan afectats per aquestes pinzellades ortogràfiques franceses sobre noms òbviament catalans. En aquest nivell no s'ha pretès fer cap traducció al francès ni tan sols canviar les pronúncies habituals sinó que s'han anotat uns noms amb els mitjans que oferia l'única llengua escrita coneguda: el francès.

Hem recollit les equivalències següents:

formes catalanes		transcripció amb grafies franceses	
u	la Creu	ou	la Creou (Reiners)
ó [ó] [ú] ²	el Ventós	ou	le Ventous (Ceret)
a àtona final	la Font Blanca	e	la Font Blaque (Morellàs)
ix	les Guixeres	ch	les Guichères (Ceret)
v [b] ³	la Valmanya	b	la Balmagne (St. Joan)
ny	"	gn	" "
ll	el Collet	ill	le Couillet (Reiners)

Aquestes "adaptacions" són nombroses però no obeeixen a regles sistemàtiques. De tant en tant sorgeixen algunes grafies correctes com *el Camp de la Creu* a Morellàs o formes arcaiques com *lo Palau*, també a Morellàs.

Una altra mena d'alteració dels topònims són els canvis fonètics amb deformació ortogràfica intencional per emmotllar-se a certes grafies franceses. En aquest cas es troba el diftong *iu* convertit sovint en *ieu*, pronunciat fins i tot [yœ] en el nom de casa *Oliu*, canviat per *Olieu* a Reiners.

El *Camp de l'Oliu* a Sant Joan, esdevé *Camp de l'Aulieu*. El *Bac de Riucerdà* a Ceret, esdevé *Bach de Rieusarda*. El *Còrrec de la Siureda* a Morellàs, esdevé *Ravin de la Siurède*. Mitjançant aquestes disfresses ortogràfiques inquietants s'han creat

1 Hem limitat aquest estudi al Baix Vallespir. "Segons les èpoques, la part entre el Tec i la Serra de l'Albera va ser lligada administrativament al Vallespir i d'altres moments al Rosselló. Però sembla que els límits històrics més constants del Vallespir es fixen al pas del Voló; a més a més açò correspon a l'usatge viscut dels habitants, que es determinen com a vallespirans a St. Joan de Pla de Corts, Morellàs i cap amunt, o rossellonesos del Voló cap avall." *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1985.

2 En català septentrional.

3 En català septentrional, central i nord-occidental.

unes barbaritats lingüístiques per complir un objectiu: eliminar un diftong català massa allunyat del francès.

La traducció també forma part del procés d'uniformació dels noms de lloc. El veïnat de *Sant Pau* a Reiners s'ha traduït per *Saint Paul*. A Ceret, *Sant Jordi* s'ha traduït per *Saint Georges* (ja en el cadastre del 1823). A Sant Joan de Pla de Corts (oficialment *Saint Jean Pla de Corts*), *Sant Sebastià* s'escriu *Saint Sébastien*.

Més enllà de l'hagiotoponímia, que és l'objecte predilecte de les traduccions, trobem traduïts *la Teuleria* a Morellàs: *la Tuilerie*, *la Farga* a Reiners: *la Forge*, el *Roc del Pou* a les muntanyes de Ceret: *Roc du Puits de la Neige* (en referència als pous de neu). Descobrim que els còrrecs esdevenen *ravins*, les capelles ara són *chapelles*...

Per acabar aquest capítol de les mutacions toponímiques assenyalarem un canvi total de topònim al límit de l'àrea estudiada aquí, es tracta del *Roc de la Fraussa*, entre el Vallespir i l'Empordà, convertit en *Roc de France*. És un cas extrem i greu, ja que, avui en dia, la llengua oral sembla supeditada a l'error de la llengua escrita. Hem recollit *Roc de França* a tota la conca de Ceret (1991). Sols les enquestes amb informadors de Maçanet de Cabrenys, a l'Empordà, demostren que es tracta de [fráuse] amb s sorda.

Entremig d'aquesta selva ortogràfica descobrim certes formes lexicals relacionades amb la llengua pretèrita o actual d'aquella Catalunya oblidada. En donarem alguns exemples:

En els hidrònims distingirem dues formes vives del català septentrional, encara que no exclusives d'aquest dialecte. El *còrrec* definit per Joan Coromines com a "conca d'un torrent quan és estreta i pendent"⁴, gairebé sinònim del *torrent* mateix a molts llocs. *El còrrec* al vilar de Reiners, el *Còrrec Fosc* a Ceret, el *Còrrec de la Josepa*, a St. Joan de Pla de Corts...

Una altra forma bàsica de la hidronímia és la *ribera*, geosinònim de riu o riuet en català septentrional on és general. La *ribera* aquí designa sobretot rius mitjans com la *Ribera Ampla* o la *Ribera de Reiners*. És difícil de precisar àrees ben delimitades per *ribera* i *riu*. Al Baix Vallespir conviu *riu*, fossilitzat en *Riucerdà*, amb *ribera*, que és el mot usual. Una mirada massa ràpida ens orientaria a qualificar *ribera* de

4 Primera atestació en 1153, referint-se a un *còrrec* situat a prop de Perpinyà: Joan COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. 9 volums. Barcelona: Curial edicions catalanes i "La Caixa", 1980-1991. L'ALPO, 476, situava el mot *còrrec* en una zona central dels parlars septentrionals: Conflent, Aspre i Vallespir, amb algun esquitx a la Cerdanya Occidental. Més enllà de la Conca de Ceret i de Catalunya Nord en general, el mot *còrrec* no és rar en els parlars de transició entre català septentrional i català central, de l'Alta Garrotxa a l'Empordà. "Tirant correch amunt de dit lloch Garriguella" (Vilajuïga, 1725). *Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà*; Fons Hospital de Figueres, 371.

gal·licisme (per desplaçament semàntic de *ribera*, vora d'un riu, mitjançant el francès *rivière*); però atestacions antigues (a Perpinyà, ja el 1311) exclouen aquesta possibilitat⁵.

Si observem els noms de lloc relacionats amb la flora, descobrim l'*edra*, la forma vigent d'*heura* al Vallespir. *Edra* apareix en un document del 1780 on s'esmenta la *Pedra de l'Edra*, al Vilar de Reiners⁶. *Edra* no és una variant unitària en català septentrional. Al Rosselló i al Conflent *elra* és la forma dominant (ALPO, 321)⁷.

En el mateix document de 1780, que no és redactat en català, llegim: "montera olivette en haut, vulgairament dit oliveda amont". (Aquesta oliveda ha desaparegut, però el nom de lloc encara es coneix entre la gent del terme).

Els noms col·lectius d'arbres amb el sufix *-eda*, com aquesta oliveda, són freqüents al Baix Vallespir. Trobem becedes, castanyedes, polledes, siuredes, vernedes, etc. Algunes espècies tenen una àrea dialectal interessant. Els *olius* i *siures* (oliveres i alzineres sureres) són específics del català septentrional i formen olivedes i siuredes⁸. Els *polls* (pollanques), impulsats en la pronunciació local, tingueren una àrea molt més gran antigament i han quedat arraconats sobretot a zones perifèriques com les Balears o Catalunya Nord⁹.

Els *beços* (bedolls) se situen a les muntanyes prou altes del NE de Catalunya, del Montseny cap al Nord; formen becedes¹⁰.

5 VÉNY, Joan, "Sobre els occitanismes del rossellonès", *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalana*, Andorra: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979.

Pel que fa a l'Alt Vallespir, poc sospitós d'influència francesa al segle XVII, recollim *ribera* en un document a Serrallonga el 1664: "... pescar en ninguna de las riberas del present terme de Serrallonga." Arxiu Ça Garriga. CAZES, Albert, *Revue Bimestrielle Conflent*, núm. 173, (set.-oct. 1991).

Avui en dia encara, a Perpinyà "la ribera" significa la Tet (el riu més gran de la ciutat). Per altra banda, notarem "la continuïtat d'àrea lingüística" (VÉNY, Joan, *op. cit.*) entre el català *ribera* i les solucions occitanes veïnes: *lribyéyrol* al sector més oriental, i *lribyérol* a les Corberes, foren registrades com a formes dominants a l'enquesta de l'ALPO, 472. El mapa no recollia *ribera* al Vallespir ni al sud del Rosselló on situava ja l'àrea de riu.

6 Arxiu Sourribes, notari Noëll i Serradell, Ceret.

7 L'apel·latiu *edra*, aparentment aïllat al Vallespir, té molta extensió en els parlars occidentals (DECat, heura).

8 Al l'Empordà: *olivera* i col·lectiu *olivar*, emprats per Sebastià Casanovas i Canut (Palau-Saverdera, 1752 aprox.) del Manuscrit del Palau-Saverdera. Figueres, Carles Vallès, 1986. A l'Empordà també: *suro* i col·lectiu *sureda* (DECat, suro).

Al Vallespir, en canvi: *el Camp de l'Oliu* (St. Joan); *L'Oliveda*, (Ceret), *La Siureda* (Morellàs). (Aquestes formes pertanyen també al lèxic comú).

9 (DECat, poll III). *El Clot del Poll* a Morellàs (*Clot del Puill* al cadastre actual). *La Polleda* a Ceret (*Pollède* al cadastre del 1823 i *Pouillède* al cadastre actual).

10 (DECat, beç). *La Font de la Beceda* a Ceret.

Els til·lers d'aquesta terra foren anomenats *tells*, com ho recorda el *Gorg del Tell* a Ceret o el *Clot dels Tells* al NO de les Illes¹¹. Avui en dia *tilloler*, procedent del francès *tilleul* (flor i arbre), ha arraconat *tell* a l'Alt Vallespir¹².

Pel que fa a la fauna, hem recollit dos fòssils de la llengua en la toponímia, testimonis de formes perdudes i substituïdes avui en dia per d'altres mots.

Ase, representat al *Camp de l'Ase* (a Sant Joan de Pla de Corts), i *conill*, en el seu derivat *conillera*: *Les Conilleres* a Ceret.

Ase degué conviure molts anys amb *burro*. La qual cosa sembla demostrada per una atestació vallespirenca de *burro* del 1665¹³.

L'eliminació d'*ase*, probablement recent al Baix Vallespir, és, avui en dia, però, un fet indiscutible.

Conill, ben representat encara en la toponímia septentrional, també sembla esborrat de la llengua actual: el gal·licisme *llapin* i els seus derivats *llapina*, *llapinot*, *llapinera*, són molt arrelats a tot arreu. (DECat, conill).

En el lèxic agrícola, hem recollit diverses *colomines*. La *Colomina de l'Era* a Morellàs, *Les Colomines* a Reiners, *La Colomina Gossa* a Sant Joan de Pla de Corts. *Colomina* té el significat de camp pla cultivat. Encara que el mot ja no tingui vigència en el lèxic comú, pensem que deu tractar-se d'una desaparició recent. Mossèn Casaponce emprava *colomina* quan començava aquest segle¹⁴.

La recerca de formes lexicals en els topònims suggereix altres qüestions: identitat o no, entre el topònim i el mot comú, competència actual o pretèrita entre formes, desaparició, substitució o conservació...

- 11 (DECat, tell). Existeix una font del *Tell* a Tellet! Sol considerar-se que *Tellet* procedeix del nom de l'arbre amb el sufix *-et* col·lectiu i diminutiu.
- 12 Alguns indicis assenyalen un retrocés recent de *tell*. El significat dels topònims amb *tell* no és gens misteriós. La presència de l'arbre o dels seus rebrots és prou explícita. *Tell* és una paraula entesa per tota la gent d'edat i no és rar de sentir parlar de flor de tell per referir-se a la til·la.
Hem recollit *tell* a La Menera i Sant Llorenç de Cerdans, 1992 (dos pobles de l'Alt Vallespir). Esteve Caseponce (nat a Ceret el 1850) ens parlava d'aigua de tell a les seves rodalies, p. 205. Barcelona, Editorial Balmes.
- 13 "Matxo, mula, burro ... burra, euga". Paul TARRIS, *Notes d'histoire de la ville de Ceret*. Ceret: Louis Roque, 1898.
No falten derivats de *burro*. Recollim *burra*, *burriquet* i *burricades* (bestieses) a Reiners (1987). Article molt detallat de Joan VENY, *Estudis de Geolingüística Catalana*. Barcelona: Ed. 62, 1978, p. 170.
Burro [bũru] és la forma unitària de tota l'àrea dialectal oriental mapada per l'ALPO, 31.
- 14 "I, ara travessant una vinya tota florida, ara vorejant una colomina de blat..." Esteve CASEPONCE, *op. cit.* p. 42.
Joan Coromines ofereix exemples de *colomina* a Cerdanya i al Rosselló al segle XX (DECat, coromina).

El coneixement de les característiques d'un dialecte pot oferir una ajuda per fer més entenedora la toponímia d'una regió. Però aquesta ajuda és recíproca: la toponímia assenyalava problemes lexicals i proposa nous elements de reflexió.

Un estudi paral·lel de noms de lloc i del lèxic d'una mateixa àrea dialectal és, doncs, una necessitat. La toponímia i la recerca lexical difícilment són separables.

Els problemes de la toponímia del Baix Vallespir no són diferents dels de Catalunya Nord en general. L'estat d'aculturació de la societat nord-catalana manté una toponímia escrita decadent i aïllada d'una llengua oral moribunda (recordem que aquí les enquestes es fan amb els vells perquè el català s'ha convertit en la llengua dels vells).

Malgrat una normalització de compromís pel que fa als anomenats topònims majors, que ara tenen una versió catalana al costat de la forma oficial, l'estat general de la llengua a Catalunya Nord, sense perspectives de normalització, ens arracona, cada dia més, cap a una espècie d'etnologia lingüística amb molt poc futur.

Obres no citades i consultades

ALCOVER, Antoni i MOLL, Francesc de Borja, *Diccionari Català-Valencià-Balear*. 10 vols. Palma de Mallorca: Moll, 1930-1962.

AMIGÓ, Ramon, *Sobre inventari de noms de lloc*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1989.

GUTER, Enric. "Toponímia comparada de Besalú i del Vallespir". *I Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú, 1968. Actes*, Olot, 1972, 247-250.

MOREU-REY, Enric, *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Moll, 1982.

PORTET, Renada-Laura, *Toponímia Rossellonesa*. Sant Esteve, 1985.

VILARASA, Joséphine. "Microtoponymie de la vallée du Tech". *Mémoire d'Etudes Supérieures*. Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Montpellier, 1969-1970 (treball inèdit).

Clau d'abreviatures

ALPO: GUTER, Henri. *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1966.

DECat: COROMINES, Joan. *Diccionari Etimològic (op. cit.)*.